

AZ 1702. ÉVI MAGYARORSZÁGI VÁRROMBOLÁSOK (TERVEZET ÉS VALÓSÁG)¹

Vázlatos áttekintés

Referátumunk azt a célt tűzte ki, hogy az 1702. évi várrombolási rendelet csoportosítását követve, kizárólag az abban megnevezett várakra koncentrálna, bemutassa a központilag elrendelt, 1702-ben zajló, a Magyar Királyságban lefolyt várrombolásokat. A tanulmány kereteit messzemenően túlfeszítené, ha részletesen foglalkoznánk az 1702 előtti magyarországi várrombolásokkal, illetve a tudatos várrombolások okaival.² A magyar történeti köztudatban máig erőteljesen tartja magát a nézet, miszerint a legtöbb magyarországi várat a Habsburgok romboltatták le. Sőt, legtöbbször egy adott évhez, azaz 1702. esztendőhöz szokás kötni ennek megvalósítását. Feld István egy közelmúltban megjelent recenziójában³ egyenesen „mitikus közhelynek” minősítette a várrombolások történetének nemzeti romantikától, Habsburg-ellenességtől átítatott problémáját. Fő célunk, hogy alapkutatást végezve, a korabeli források alapján próbáljuk meg bemutatni a magyarországi törökellenes végvárrendszer átalakításával párhuzamosan szükségtelenné vált váraink lerombolását.⁴

Az 1702. évi várrombolási rendelet (eltérően az 1699. évitől, ahol a várakat minden különösebb kategorizáció nélkül sorolták fel) a lerombolandó várakat hat csoportba osztotta, amelyek követték a magyarországi főkapitányságok, illetve a magyarországi kamarai berendezkedés területi vonalait. A kamaráknak, mint az „új” Magyarország pénzügyi és közigazgatási szerveinek, a várrombolási rendelet és végrehajtási utasításai, illetve a

1 Jelen tanulmány a Castrum Bene Egyesület 11. vándorgyűlésén (Salgótarján–Salgóbánya, 2005. május 27–29.) elhangzott előadás bővített, átdolgozott változata. Itt szeretném megköszönni a konferencia szervezőinek a lehetőséget, hogy kutatásaim ismertetésére nemcsak szóban, hanem írásban is teret adtak e folyóirat hasábjain.

2 A várrombolások okaira vonatkozóan valamint a várrombolási rendeletek kiadását ld. Oross ANDRÁS: Rendeletek és intézkedés-tervezetek a magyarországi várak lerombolásáról (1699–1702). Forrásközlés. *Fons*, 12. (2005) 2. (megjelenés alatt) (továbbiakban: OROSS 2005) Itt csak annyit jegyünk meg, hogy a reguláris, állandó haderő fejlesztésének igénye, az 1650–1660-as évektől megkezdődő, újabb hadügyi forradalommal a várak funkciójának megváltozása, a déli Határőrvidéken új erődök kiépítésének elkezdése, az alapvető hadügyi koncepció-váltás, a spanyol örökösödési háború kitörése, a „rebellis” magyaroktól való félelem és ezzel összefüggésben a magyarországi hadszervezet és társadalom szétválasztásának felgyorsítása együttesen eredményezték a krónikus pénzihiánnyal küzdő bécsi udvar bizonyos magyarországi várak lerombolására vonatkozó döntését.

3 FELD ISTVÁN recenziója IVÁN LÁSZLÓ: A visegrádi vár története a kezdetektől 1685-ig. Visegrád, 2004. c. könyvről. *Castrum*. A Castrum Bene Egyesület Hírlevele 1. (2005) 67–69. A recenzió szerzője is örömmel nyugtázta azt a tényt, hogy Iván László milyen körültekintő alapossággal, a forrásokig visszanyúlva tisztázta Visegrád fellelővárának 1685 utáni pusztulásának kérdését.

4 A karlócai béke a Magyar Királyság déli határterületein fekvő várak lerombolását rendelte el. A béke cikkelyei azt mondták ki, hogy Temesvár vára körüli tartomány szomszédságában lévő, császári kézen lévő várakat kell lerombolni. Karánsebes, Lugos, Csanád, Lippa, (Török)Kanizsa, Becse, Beckserek védműveinek széthordását végezték el 1701 folyamán a császári csapatok Georg Wilhelm Löffelholz aradi parancsnok felügyelete mellett. Az eseménysor részletezésétől terjedelmi korlátok miatt eltekintünk.

későbbi Udvari Haditanács és az Udvari Kamara által hozott intézkedések a várrombolások lefolytatásában szinte hasonló fontosságot tulajdonítottak, mint a *demolició* végrehajtásával megbízott katonai parancsnokoknak. A kamaráknak és a kamarai alkalmazottnak nemcsak a legfontosabb, a pénz biztosítása jutott feladatul, hanem a munkálatok megszervezése mellett nekik kellett a romboláshoz szükséges szerszámokat, eszközöket és munkásokat is előteremteni. Meggyőződésünk, hogy alapvetően azért voltak „sikerebbek” az 1702. évi várrombolások az 1699. évinél, mert ezt a rendkívül nehéz, konfliktusoktól sem mentes szervezőmunkát a magyarországi kamarák hatáskörébe utalták.

Az első csoportba sorolt Szendrő, Szepesvár és Sárospatak a felső-magyarországi főkapitányság területén, a Szepesi Kamara által igazgatott területen feküdt. Az ezekben a várakban lévő tüzérségi és hadiszertári eszközöket Kassára, az élelmiszert a legközelebbi raktárba kellett szállítani, Ottavio Nigrelli felső-magyarországi főkapitány felügyelete mellett. Szendrő és Szepes váráról Nigrelli már 1702 februárjában kifejtette, hogy e várakat előnyös fekvésük miatt nem kellene lerombolni.⁵ Ezzel kapcsolatban a végső szót az Udvari Haditanács mondta ki, határozatuk szerint sem Szendrőt, sem Szepeszt nem kell lerombolni, hanem további rendelkezésig egyelőre meg kell hagyni.⁶

Szepesvár mindemellett azért menekült meg, mert tulajdonosai, Csáky Zsigmond és Csáky Imre, az Udvari Haditanácshoz fordultak, hogy várukat ne rombolják le a császári csapatok.⁷

Szendrő várát a kuruc haderő csak 1704 augusztusában tudta bevenni. II. Rákóczi Ferenc fejedelem a várat gyengének és védelemre alkalmatlannak ítélte és később elrendelte lerombolását, amelynek végrehajtására Louis Lemaire francia hadmérnököt és Berthóty Ferenc generálist rendelte ki. Az 1707. év elején megindult munkálatok elvégzéséhez a környező vármegyék ingyenmunkáját utasították. A vármegyék nem csekély mértékű panaszkodása mellett (pl. a mérnökök állandóan zaklatják a jobbágyokat) végül még 1707 folyamán sikeresen végrehajtották a szendrői vár elhagyását.⁸

Sárospatak külső vára azonban nem menekült.⁹ Nigrelli 1702 februárjában elszállította innen Kassára a különböző méretű ágyúkat és hadieszközöket, amelyről áprilisban

5 ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 414. 1702. Febr. Nro. 189. fol. 120v. „...*das Zendreo und Zipserhaus Ihrer vorklassigen Situation halber unrasirter verbleiben solten...*”

6 ÖStA FHKa HKA HFU NR 421. 1702. Mai fol. 29. „...*auch Zips und Zendreo bis auf weithere resolution in Statu quo zulassen, auf deren letzteren beeden Posten reparation, das Sye succesive geschehe...*”

7 ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 414. 1702. Aug. Nro. 226. fol. 542r. „*Graffen Sigismundus und Emericus Chiaky bitten sahmentlich, damit das Schloss Zipserhaus nicht möge rasirt werden aus neuermelten Ursachen.*”

8 Erre vonatkozóan ld. A Rákóczi-szabadságharc dokumentumai Abaúj-Torna, Borsod, Gö-mör-Kishont és Zemplén megyékből 1705–1707. Összeállította: BÁNKÚTI IMRE. Miskolc, 2003. és A Rákóczi-szabadságharc dokumentumai Abaúj-Torna, Borsod, Gömör-Kishont és Zemplén megyékből 1708–1709. Összeállította: BÁNKÚTI IMRE. Miskolc, 2003. Az idézett forráskiadványokban nyomon követhető a rombolás története. Rákóczi véleménye: „*Az kassai munka és Szendrő demolítojának fogvatkozásairól sűrűn veszem Lemér leveleit; ügyis veszem észre, hogy még némelyek instantíájokkal Szendrőt marasztani kívánják, melyből az országnak semmi hasznát nem látván, szükségesnek látom, hogy Kegyelmed sürgesse ezen két erősség építését és demolítoját.*” II. Rákóczi Ferenc fejedelem leveleskönyve. Levéltáranak egykorú lajstromaival. 1703–1712. I–III. köt. Közli: THALY KÁLMÁN. Bp., 1873–74. (Archivum Rakocianum I. osztály. Had- és belügy). II. köt. 62. II. Rákóczi Ferenc levele gr. Bercsényi Miklósnak. 1707. márc. 26., Dés.

9 DÉTSHY MIHÁLY: A sárospataki vár pusztulása 1702–1703-ban. *A Miskolci Hermann Ottó Múzeum Évkönyve*, 7. (1968) 101–113. p. (továbbiakban: DÉTSHY 1968)

jegyzéket küldött az Udvari Haditanácsnak.¹⁰ Az aknák felrobbantására 1702. május 26. – június 1. között került sor, amelyen Nigrelli mellett részt vett Stephan Wallner hadmérnök és Benedict O’Gilvy tokaji kapitány is. Détsky Mihály szerint 1702-ben lerombolták a külső vár nyugati oldalán és délnyugati sarkán álló négy bástyát, a déli oldalon pedig a Vörös-bástyával azonosítható védmű két oldalát. Az ásatások szerint robbantás nyomai észlelhetők a délnyugati kazamatás várfalnál és az északkeleti 16. századi sarkobástyánál.¹¹ A belső várkastély, bár tervbe vették lerombolását, végül 1702-ben mégis megmaradt. Többek között annak köszönhetően, hogy már Nigrelli is panaszkodott, hogy a fejedelmi rezidencia és a négysarkú, erős torony lerombolása nehéz feladat lesz.¹² Végül a Szepesi Kamara elnöke, Ludwig Albert von Thavonath véleményét követve, az Udvari Haditanács úgy határozott, hogy a kamarai javak megfelelőbb védelme miatt, egy hadtest hátrahagyása mellett a Vörös-tornyot nem szabad lerombolni.¹³ Ennek részleges pusztulása akkor következett be, amikor 1703. augusztus 28-án a várhoz érkező kurucok felgyújtották és nagyrészt elhamvadt.¹⁴

A második csoportba a töröktől visszafoglalt, a Magyar Királyság középső részén, a Budai Kamarai Adminisztráció által igazgatott területen elhelyezkedő várak kerültek. Simontornyát 1686-ban, Palotát és Egert 1687-ben, Székesfehérvárt 1688-ban sikerült visszafoglalni a töröktől. Megszerzésük nem ostrom, hanem hosszú blokád eredménye volt, így feltételezhetjük, hogy viszonylagos épségüket megőrizték, és nem romhalmazzá lótt várak jutottak a bécsi hadvezetés kezére. Johann Ferdinand Pfeffershofen budai parancsnok feladatává tette a rendelet, hogy a várak lerombolását és a tüzérségi eszközök Budára szállítását felügyelje, Nicolas Dumont hadmérnököt pedig a várak szemrevételezésével bízta meg.

Simontornya szerepelt az 1699. évi várrombolási rendeletben is, de feltehetően csak a tüzérségi eszközök elszállítására került sor, hiszen a Magyar Királyi Udvari Kancellária a környező vármegyék ingyenmunkáját rendelte ki erre a feladatra.¹⁵ Dumont hadmérnök tervezetében 20 kőműves, 2 ác és 400 jobbágy (ők a víz elvezetését, az árkok betöltését, a cölöpsor és a bástyák ledöntését végezték volna el) 25 napnyi munkáját tartotta szükségesnek Simontornya lerombolásához.¹⁶ Több nehézség is akadt azonban, amely a bécsi hadvezetést akadályozta a végrehajtásban: egyrészt a vár magántulajdonban volt, másrészt a környező vármegyék ingyenmunkáját 1702 nyarán és őszen Kanizsára, illetve Székesfehérvárra irányították. Horler Miklós kutatásai azt látszanak alátámasztani, hogy a vár megerősítésére is gondot fordítottak a karlócai béke után, talán ennek is köszönhetően jelentős szerepet játszott a Rákóczi-szabadságharcban.¹⁷

10 ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 414. 1702. Apr. Nro. 93. fol. 239v. „Nigrelli (...) legt ein Listam bey, der von Potak dahin nacher Caschau gebrachten Stuckh und Zeügsrequisiten.”

11 DÉTSZY 1968. 103.

12 ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 414. 1702. Mai. Nro. 71. fol. 306v. „Nigrelli erindert, das er bey Rasirung Potak, zu Machung der Minen die Bergknaggen angesetzt habe, weillen er sonst keine Minier hat, übrighens fragt er sich an, ob der Thurn an der Fürstlichen Residenz noch gesprengt werden solle.”

13 ÖStA FHKA HKA HFU RN 421. 1702. Mai fol. 29. „...zu Potack allein die Fortifications Werkh zu ruiniren den daselbstigen Thurn aber mit Hinterlassung eines Corporals, und etlich wenigen Mann zu besserer Beschüzung des Cameralis dafern die Cameral Administration es also verlangt, aufrecht stehen...”

14 DÉTSZY 1968. 104–105.

15 MOL A 14 1699. Nro. 811.

16 ÖStA FHKA HKA HFU RN 420. 1702. Apr. fol. 60–63.

17 HORLER MIKLÓS – H. TABAJDI MÁRTA: A simontornyai vár. Szekszárd, 1987. (Múzeumi Füzetek, 22.)

Székesfehérvár és Palota lerombolásának a székesfehérvári parancsnok, Christian Andreas Jörger vezetésével kellett volna megvalósulnia, ám végül ezeket a munkálatokat is Pfeffershofen báró felügyelte. A várrombolási rendelet úgy határozott, hogy Székesfehérváron a védműveket kell lerombolni, míg a város falai épségben megmaradhatnak. A korszakra nézve tipikus és általánosítható esetnek tarthatjuk a székesfehérvári városi tanács 1702. áprilisi folyamodványát, amelyben kérte az Udvari Haditanácsot, hogy a romboláskor feleslegessé váló köveket felhasználhassa egy új városháza építésére.¹⁸ Nicolas Dumont hadmérnök elképzelése szerint a mocsárban álló rondellák mellett az azokat összekötő falakat is fel kellett robbantani. A munkához szerinte 80 kőműves, 24 kötőrő, 12 aknász, 6 ács, 12 hajó, 24 hajós kellett (segítségükkel gondolta az aknákat a vízben álló bástyák alapjaihoz szállítani), valamint 2000 ember, akik a romok eltakarítását és az árkok betemetését végezték volna el.¹⁹ Dumont hadmérnök számításai szerint 10 ezer forintra volna szükség, később ezt az összeget 15 ezerre módosította.²⁰ Tudjuk, hogy a munkálatokat 1702 júliusában azok a Budai Kamarai Adminisztráció által kirendelt szakemberek kezdték meg,²¹ akik az év tavaszán Eger várának lerombolásán is dolgoztak, így megállapítható, hogy a budai központ irányításával egy mesteremberekből álló gárda hajtotta végre a hadmérnök különböző utasításait.²² A robbantások előkészítése után 1702 szeptemberében az ágyúkat és municiókat Budára szállították²³ és októberben az elhelyezett aknákat felrobbantották.²⁴ A Dumont által igényelt 2000 munkást nem lehetett egyszerű kiállítani, egyrészt a nyári és őszi mezőgazdasági munkák miatt, másrészt pedig a másik nagy dunántúli végvár, Kanizsa rombolásához is a dunántúli vármegyéket rendelték ki.²⁵

Nagy kérdés, hogy vajon mely védműveket robbantották le az 1702. év második felében Székesfehérváron? Pontos forrás híján csak feltételezhetjük, hogy az év végére a Budai kapu előtti nagy hídfőerődöt bontották le, és a várfalakat a tervszerűen néhány helyen felrobbantották.²⁶ A föld elegyengetésével még 1702 decemberében sem végeztek teljesen a munkások.²⁷

Várpalota esetében az írott források alapján egyelőre nehéz meghatározni az ottani rombolások mértékét. Dumont hadmérnök felmérése szerint a várkastélyt körülvevő 5 kis rondella lerombolásához és a rossz állapotban lévő árok betemetéséhez 2 aknászra, 18 kőművesre, 6 kötőrőre, 2 ácsra, 200 lapátra, 200 csákányra és 300 munkásra volt szükség. A hadmérnök szükségesnek tartotta megjegyezni azt is, hogy a Zichyek várkastélya nem

18 ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 414. 1702. Apr. fol. 220v–221r., kiadása: Oross 2005.

19 ÖStA FHKA HKA HFU RN 420. 1702. Apr. fol. 60–63. és 67–68.

20 MOL E 281 1702. Mai Nro. 39. „... der Ingenieur verlangt anietzo zu dem Werckh m/15 fl. in deme er vorhero nur m/10 fl. vorgeschlagen.”

21 ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 414. 1702. Juli Nro. 177. fol. 456v. „Pfeffershofen erindert das er an der Demolition zu Stullweissenburg und Pallotta den Anfang gemacht habe...”

22 MOL E 286 1702. Nro. 241. fol. 474–476.

23 ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 415. 1702. Sept. Nro. 164. fol. 598r.

24 ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 415. 1702. Okt. Nro. 201. fol. 673v. „Valvasone berichtet, das zu Stullweissenburg die Minen schon gesprengt seint, und die übrigen zu Endt currentis Octobris alle werden fertig sein...”

25 Miután Zala, Tolna, Somogy vármegyék mentesültek a fehérvári rombolás alól (MOL A 14 1702. Nro. 74.), Fejér, Veszprém és Esztergom munkásait rendelték oda. (MOL A 14 1702. Nro. 88.)

26 VERESS D. CSABA – SIKLÓSI GYULA: Székesfehérvár, a királyok városa. Budapest, 1990. 191–192.

27 ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 415. 1702. Dez. Nro. 212. fol. 822r. „Pfeffershofen Commendant zu Ofen erindert das er bis auf die Abgleuhung der Erden mit der Stullweissenburger und Palotter Demolirung fertig seye.”

igazán védhető hely, de ha az Udvari Haditanács annak lerombolása mellett döntene, akkor több, mint 30 napot vennének igénybe a munkálatok.²⁸ Természetesen a Zichy-család mindent megtett azért, hogy rezidenciáját ne rombolják le, két alkalommal is levélben fordult az Udvari Haditanácshoz, kérve annak megtartását.²⁹ Régészeti kutatások szerint 1699 és 1702 között nagyszabású átépítésre is sor került. Ebben az időben készült el a várkastély déli szárnya, a várkapolna és a két déli torony két emelettel történő megemlése.³⁰

Palotán a tüzéség elszállítása mellett az erős gerendaszerkezetű földsánc elbontását és a várat körülölelő vizesárok feltöltését végezték el. A palotai bontási munkálatokat mindig együtt emlegették a Székesfehérváron zajlókkal, így közös elszámolást is készítettek róluk a Budai Kamarai Adminisztráció Számvevőségén, amelyből megtudjuk, hogy a két vár lerombolása összesen 2200 forint 14 krajcárba került, amihez még a további személyi költségek járultak: Pfeffershofen budai parancsnok 2000, Dumont hadmérnök 570, Johann Ignatius Kurz, a Budai Kamarai Adminisztráció elnöke pedig 190 forintot kapott.³¹

Az 1702. évi várrombolási rendelet csak Eger várának lerombolásáról rendelkezett, az egri városfalat megtartandónak ítélte, hiszen a tervzet szerint egy nagyobb létszámú katonaságnak kellett innen szemmel tartania a környező vidéket. Nicolas Dumont hadmérnök felmérése szerint a vár lerombolásához 40 kőműves, 6-6 ács és aknász, 12 kötőrő, két kovács, egy bogár (a talicskák javítására), 3000 lapát, 2000 csákány, további 1000 lapát- és csákánynyél, 1000 rőf vászon (amibe az aknákat csavarták), faggyúgyertya, 2000 tölgyfagerenda (a járatok kitámasztásához), 6 fűrő, 3 kézfűrész, további különböző fűrészek és kisebb fűrők, 5 kézikalapács, 5 balta, vasszögek, 400 talicska, valamint 3000 jobbágy szükségeltetett.³² A munkálatokat 1702 márciusában a belső várhoz kelet felől csatlakozó, az Almagyar-domb oldalában elhelyezkedő külső vár védműveinek aláaknázásával kezdték meg.³³

A májusi robbantások során a külső vár összes védművét, azaz az ÉK-DNy-i irányban 180 méter hosszú, keleti végén É-D-i irányban 90 méter, nyugati végén 120 méter széles összekötő falszakaszokat, valamint az ÉK-i és DK-i sarkán egy-egy, mintegy 60 méter oldalhosszúságú fülesbástyát felrobbantották.³⁴ Lebontották a két várrészt elválasztó árok falszakaszait is. Eredetileg természetesen az volt a terv, hogy mind a belső, mind a külső vár lerombolását végrehajtják, de a felmerülő hatalmas költségek miatt és a bontási munkában résztvevő parancsnokok, mérnökök jelentései alapján végül úgy döntött az Udvari

28 ÖStA FHKA HKA HFU RN 420. 1702. Apr. fol. 60–63.

29 ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 414. 1702. Mai. 143. fol. 313r. és uo. Bd. 415. 1702. Nov. Nro. 86. fol. 731v. „*Graff Stephan Zitschy Rittmeister unter dem Darmstattischen Regiment bitt ihme seine Residenz Palotta nicht demoliren zu lassen, weillen es keine rechte Vöstung seye, und seinen Gebeu darinnen durch die Demolition ein grosser Schade geschehen würde.*”

30 GERGELYFFY ANDRÁS: Várpalota. In: Várpépítészettünk. Főszerk.: GERŐ LÁSZLÓ. Budapest, 1975. 285–287. és VÁRNAI DEZSŐ: Várpalota várának építési korszakai. Magyar Műemlékvédelem, 1967–1968. Budapest, 1970. (Országos Műemléki Főfelügyelőség Kiadványai V.) 152.

31 MOL E 286 1703. fol. 657–658. és fol. 661. „*Specification was die Demolirung zu Erlau, und Stullweissenburg an Unkosten erfordert hat.*”

32 ÖStA FHKA HKA HFU RN 420. 1702. Apr. fol. 58–66.

33 ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 414. 1702. Apr. Nro. 169. fol. 247v. „*Dumont Baron Nicola Ingenieur erindert das er schon 64 Minen an der Vöstung Erlau angelegt habe, die Er nach Ostern werde springen lassen...*”

34 DÉTSHY MIHÁLY: Az egri külső vár lerombolása 1702-ben. *Az Egri Múzeum Évkönyve*, V. Szerk.: BAKÓ FERENC. Eger, 1967. (Héves Megyei Múzeumok Közleményei). 121. (a továbbiakban: DÉTSHY 1967)

Haditanács, hogy az ún. „*alte Vöstung*” megmaradhat.³⁵ Johann Christoph Penz, egri kamarai prefektus számadásaiban 2303 forint 49 krajcárt állapított meg a munka végösszegeként.³⁶ Mivel a belső vár kelet felől teljesen védtelenné vált, ezért Pfeffershofen javaslatára már 1702 júliusában hozzáfogtak annak megerősítéséhez, elkezdtek építeni az egykori külső vár felől egy 147 öl hosszú, 4 öl magas, alul 5, felül 3 láb széles támfalat, amelynek építési összköltsége több, mint 1000 forintot tett ki.³⁷

A harmadik csoportba tartozó Nyitra és Léva lerombolását a rendelet értelmében a lipótvári kapitány, Karl Ferdinand Schwarzenau ezredes felügyelete mellett kellett végrehajtani, a helyi kamarai biztos, a hadiszertári alkalmazottak és a környező vármegyék segítségével. A tüzérségi eszközöket, a municiót és az élelmiszert Lipótvárba kellett szállítani. Ez azonban 1702-ben nem valósult meg, mert a volt Bányavidéki Főkapitányság területén az erre szánt összegeket végül a Lipótvár erődítésére fordították.

Léva vára a korábbi, 1699. évi rendeletben is szerepelt, ezért 1701-ben hozzákezdtek az ottani ágyúk elszállításához (valószínűleg Komáromba vagy Esztergomba). Erre a feladatra Esztergom vármegye ingyenmunkáját rendelték ki.³⁸ Léva várának pusztulása végül a Rákóczi-szabadságharc alatt következett be, a kurucok 1709 nyarán lebontották sáncait és felgyújtották az erősséget.³⁹ Nyitra, mint püspöki vár viszont épségben maradt, mivel Mattyasovszky László, nyitrai püspök, magyar kancellár sikerrel nyújtotta be a Haditanácshoz a megtartására vonatkozó kérvényét.⁴⁰

A negyedik csoportban a győri főkapitányság területén fekvő észak-dunántúli várak Tata, Pápa és Veszprém szerepeltek, lerombolásukat és a tüzérségi eszközök Győrbe szállítását Karl Heinrich Steinsdorff győri német főkapitány-helyettesre bízták. Mindhárom vár szerepelt az 1699. évi rendeletben is, de csak 1702-ben fogtak hozzá a megvalósításhoz. 1702 áprilisára már elkészültek Pápa lerombolásának tervrajzai⁴¹ és május elején⁴² megindult a munka, viszont Steinsdorff szerint igen lassan, mert csak 430 embere volt.⁴³ Valószínűleg Pápan az ágyúk elszállítása mellett a várak betemetésére és esetleg a várkastély és a város között húzódó árok és egy-két földbástya eltüntetésére került sor

35 ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 414. 1702. Mai Nro. 267. fol. 325r. „*Pfeffershofen in puncto der Demolition Erlau mit der Erinerung und gutt befinden, das die alte Vöstung möcht stehen bleiben, Inmassen selbige mehr zu ruiniren, als von neuen zuerbauen Kosten würde.*”

36 MOL E 281 1702. Juli Nro. 27. „*Specification bey der obern Vöstung zu Erlau geändigten Demolirung zu allem 2303 fl 49 xr bezahlet zu haben...*” (csak a jegyzőkönyvi bejegyzés maradt meg, az irat nem!)

37 DÉTSZY 1967. 122.

38 MOL A 14 1701. Nro. 12. (1701. február 16.). Esztergom vármegye 1701. április 12-én kapta meg a Léva várának lerombolásáról szóló királyi levelet. KÁNTOR KLÁRA: Esztergom vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái I. 1638–1702. Esztergom, 1999. (*Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat Levéltára Évkönyvei*, 4. Szerk.: CSOMBOR ÉRZSÉBET. Jegyzőkönyvi regeszták I. A kötetet szerk.: ERDÉLYI SZABOLCS.) 191.

39 Bottyán János vezénylőtábornok levelezései s róla szóló más emlékeztreméltó iratok. 1685–1716. Közli: THALY KÁLMÁN. Budapest, 1883. (Archivum Rakocianum. I. osztály, Had- és belügy, 9. köt.) 685. Bottyán János II. Rákóczi Ferenchez, 1709. jún. 22.

40 ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 414. 1702. Aug. Nro. 227. fol. 542r. „*Ladislaus Mattyasovszky Episcopus Nitriensis bitt darmit der Posto Neutra nicht möge aus neuermelten Ursachen rasirt werden.*”

41 ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 414. 1702. Apr. Nro. 29. fol. 233v-234r. „*Steinsdorff legt Riss von der Vöstung Papa bey...*”

42 MOL E 41 1702. Nro. 39.

43 ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 414. 1702. Mai Nro. 272. fol. 325v. „*Von Steinsdorff erindert das die Demolition mit Papa sehr langsamb hergehe, weilten er nur 430 Arbeiter darbey habe, bitt dahero die Eysenburger Geschpannschafft zubeordnen, das sye auch einigfe zur Robath dahin schicken sollen. Mit Beylegung noch mehreren Schreiben das Demolitions weesen.*”

a nyár folyamán,⁴⁴ de az Eszterházy Antal tulajdonában lévő belső épületegyüttest nem bántották. Eszterházy június folyamán kérte, hogy Pápát ne rombolják le, hiszen az az ő rezidenciája,⁴⁵ okkal, hiszen felesége, Nigrelli Mária egy évvel később, 1703 júniusa és szeptembere között a pápai várkastélyban tartózkodott.⁴⁶ Valószínűleg ezért fáradozott a tábornok a pápai tüzérség erősítésén, mert kérvényezte a Haditanácsnál, hogy a rombolás idején elszállított 3 kisebb ágyúját kapja vissza.⁴⁷

A nyár közepén, július-augusztus folyamán a munkások átköltöztek Veszprémbe,⁴⁸ hogy megkezdjék ott is a munkálatokat, annak ellenére, hogy Széchenyi Pál, kalocsai érsek levélben kérte az Udvari Haditanácsot, hogy tekintsenek el Veszprém lerombolásától és engedélyezzék, hogy a kisebb ágyúkból harangokat öntethessen.⁴⁹ Mind az Udvari Haditanács, mind a Magyar Királyi Udvari Kancellária megnyugtatták a főpapot, hogy rombolási munkálatok nem fogják érinteni a veszprémi egyház és káptalan rezidenciáját.⁵⁰

A veszprémi vár külső erődítményei közül feltehetően csak a vár déli oldalán lévő kapuvédelmi-rendszer és a földből épített bástyák elhordására került sor 1702 nyarán.⁵¹ A rövid ideig tartó munkákat az indokolta, hogy az aratás idejére Steinsdorffnak a jobbágyok egy részét haza kellett engednie.

Tata várának lerombolására a terv szerint a szüret előtt kellett sort keríteni⁵² és ennek megvalósítására kirendelték Győr és Komárom vármegye ingyenmunkáját.⁵³ A kőből épült bástyák és falak felrobbantását nem végezték el, de lehetséges, hogy ekkor töltötték fel a várkastélyt déli és nyugati oldalról övező középkori várárkot, amely 12-14 méter szélességben húzódott.⁵⁴

Az ötödik csoportba Kanizsa, Zalavár, Körmend és a Kanizsa ellen emelt, Balatonhoz közel fekvő kisebb várak⁵⁵ kerültek, amelyek az egykori Kanizsai főkapitányság területén feküdtek. Takáts Sándor szerint ebbe a csoportba az öt kisebb balatoni végház

44 MITHAY SÁNDOR: Beszámoló a pápai várkastélynál végzett régészeti ásatásokról. *Acta Musei Papensis*. Pápai Múzeumi Értesítő 1. (1988) 44. és 47.

45 ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 414. 1702. Jun. Nro. 286. (fol. 397v.) „Comes Esterhazy Antonius bitt dem Herrn Baron von Steinsdorff zu befehlen, das er sein Castell zu Pappa nicht demoliren auch die 3 kleinen Stukhen so darinnen seint, nicht heraus nehmben solle.”

46 SZABÓ ISTVÁN: Galánthai és fraknoi gróf Esterházy Antal levelei feleségéhez gróf Nigrelli Mária Annához 1701–1706. Budapest, 1940. 56.

47 ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 419. 1703. Oct. Nro. 95. fol. 942r. „Esterhazy Anton erindert das er zu Raab ankommen seye (...) bitt übrigens die 3 Stückhl, so bey Rasirung Papa seyend hinweckh genohmen worden, ihme zu restituiren.” és uo. 1703. Nov. Nro. 406. fol. 1119r.

48 ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 414. 1702. Juli Nro. 343. fol. 472v. „Steinsdorff erindert, das er von Pappa auf Vesprin gangen, mit nechsten werde er berichten, wie die Demolition mit Pappa abgeloffen ist.”

49 ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 414. 1702. Juli Nro. 367. fol. 475r. „Hungarische Hoffcanczley recommendirt des Erzbischoff von Colocza beede Anbringen herbey, worinnen er bitte, daß seine Residenz zu Vesprin nicht demolirt und ihme auch die Stuck daselbsten nicht abgenommen werden möge, weilten er Glocken daraus wolte giessen lassen.”

50 MOL A 35 1702. Jún. Nro. 70. „...residentiae episcopalis simul et capitularis ecclesiae Weßprimiensis conservatione ac non demolitione...”

51 KOROMPAY GYÖRGY: Veszprém. Budapest, 1956. (Városképek – Műemlékek. Szerk.: PAPP IMRE) 37.

52 MOL E 41 1702. Nro. 71. „...damit selbe noch vor bevorstehenden Weinleßen auf die vorher anbefolchene Arth, undt Weise volbracht werde, undt zumahlen diese nicht viehl dinge erforderente Schläpffung mit denen aus beeden Gespanschafften Raab, undt Comorn, a proportione verschaffenten handt arbeitern leichtlich bestrütten werden khan.”

53 MOL A 35 1702. szept. Nro. 41. Győr vármegyének Kanizsához, Komáromnak Székesfehérvárhoz is ingyenmunkát kellett volna egyidejűleg kiállítani. Feltételezhető, hogy egyik megye sem jelent meg a tatai várnál.

54 B. SZATMÁRI SAROLTA: Előzetes jelentés a tatai vár ásatásáról. *Archaeológiai Értesítő*, 101. (1974) 49.

55 Az 1702. évi várrombolási rendelet így fogalmaz: „...sambt noch elliche anderen kleinen am Plattensee gelegenen hiebevur weilten Canisa in Türkhen handen war denen selben entgegen gesezt gewesen

(Keszthely, Szigliget, Csobánc, Tihany, Nagyvázsony) tartozott.⁵⁶ Igaz, hogy ezeket a várakat a rendelet nem sorolta fel név szerint, de a megfogalmazásból mindenképp kitűnik, hogy nem a győri főkapitányság területén fekvő, Balatonhoz közeli kisebb várakról van szó. Valóban, nem is volna logikus a várrombolási rendelet rendszerét ismerve, hogy egy csoportba két főkapitányság várait keverték volna össze az intézkedés megalkotói. A Kanizsa ellen vetett kisebb, Balatonhoz fekvő várak alatt Szentgyörgyvár, Zalabér, a kapornaki apátság, Zalaszentgrót, Kemend, esetleg Egervár, Egerszeg magyar katonaság által őrzött, a háborúk nyomait erőteljesen viselő, többnyire romos állapotban lévő várainak lerombolását érthetjük (állagukról még az Udvari Haditanács sem rendelkezett kellő információval). További kutatásoknak kell még tisztázniuk ezt a kérdést; a forrásokban mindeddig csak Kemend és Szentgrót név szerinti említésére sikerült bukkanni.⁵⁷ A rombolások végrehajtásával, a tüzérségi eszközök elszállításának felügyeletével a kanizsai kapitányt, Wolf Christoph von Schenkendorffot bízta meg.

A rendeletben említett Körmend várának lerombolása ellen tulajdonosa, gr. Batthyány Ádám, horvát bán emelte fel szavát. Levelében kérte az Udvari Haditanácsot, hogy tekintsenek el a várrombolástól mivel Körmend a saját rezidenciája és különben sincsenek védművei.⁵⁸ Zalavárról ellenben tudjuk, hogy 1702 augusztusában a védműveket felrobantották és a hadieszközöket, tüzérséget is Kanizsára szállították.⁵⁹

Nézzük mi történt a korábban a dél-dunántúli védelmi rendszer pilléréként számon tartott Kanizsa várával 1702-ben! Kanizsát a rendelet értelmében teljesen le kellett rombolni és a lakosokat a mocsár egyik illetve másik oldalára kellett telepíteni, míg a szigetet, ahol az erősség állt, lakhatatlanná kellett tenni. Kanizsa problémás eset volt, hiszen a bástyák a mocsárban álltak és alapjaikhoz csak úgy lehetett hozzáférni, ha előbb kiszárítják a mocsarat.⁶⁰ Amíg a rossz állapotban lévő hadieszközök és különböző kaliberű

Gränitz Posten”, illetve „... cum aliquibus aliis minoribus ad lacum Balatensem sitiis fortaliitiis quae ante hac, dum Turcae Canisa tenebant ei erant opposita” OROSS 2005.

56 TAKÁTS SÁNDOR: Kísérletek a magyar haderő felozslatására. 1671–1702. In: Uő: Magyar küzdelmek. Budapest, 1929. I. köt. 311.

57 Hadtörténelmi Levéltár, Török kori gyűjtemény, biztonsági másolatok 1702/1–9., B/66 873–875. mikrofile 1702/2. Bécs, 1702. március 17. „Was aber die andere hiebeur Canisa entgegen geseszte und zur Demolirung destionierte den Platten See geligene Plätze anbelangt, seyendt selbige darumben nicht austrucklich bennennet worden, weillen man dahier von deren Beschaffenheit khein eigentliche Information hat, der Befelch jedoch ist allerzeith dahin zu verstehen das diejenige Orthe welche mit Werckhen bevestiget, und also beschaffen seyendt, das dem landt daraus einiger Schaden geschehen khan, mithin auch Cemend, Sentgrad, und andere darbey Plätze in die Rasirung gezogen werden müessen.”

58 ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 414. 1702. März fol. 134r. „Graff Adam Batthyani Banus Croatiae erindert das unter anderen Posten in Hungarn auch sein Schloss Kerment demolirt werden solle, werden aber sothanes Schloss nur seine eigene Residenz und mit keine Fortification umgeben seie, also bittet, man möchte auf sein Unkosten einen Ingenieur dahin beordnet, welcher den Augenschein einnehme und seinen Bericht dem kayserliche Hoffkriegs Rath erstatten inzwischen aber man nit der Demolirung innenhalten wolle.”

59 Hadtörténelmi Levéltár, Török kori gyűjtemény, biztonsági másolatok 1702/1–9., B/66 873–875. mikrofile 1702/6. Bécs, 1702. szeptember 2. „Wir haben aus dessen Schreiben vom 26ten passato unter anderen ersehen, das er in Abwesenheit des Herrn Obristen Baron von Schenkendorff das Schloss Salawar von Fortifications werckhen geöffnet, und mit denen Zeügssachen auch die Stuckh (...) nacher Canischa führen lassen. Gleich wie es nun wegen Rasirung Sallawar sein guettes bewenden hat (...).”, és ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 415. 1702. Sept. Nro. 197. fol. 602v. „... specification der von Salawar nach Canisa abgeführten Stuckh und anderen Zeügsrequisiten und Demolirung...”. A rombolást Anton von Ehrenberg kanizsai kapitány hajtotta végre a betegeskedő Schenkendorff helyett.

60 Hadtörténelmi Levéltár, Török kori gyűjtemény, biztonsági másolatok 1702/1–9., B/66 873–875. mikrofile 1702/1. Kanizsa, 1702. február 4. „Canisa (...) in dehme die Postein, und Vöhr was man solche in Graben schraissen sollte, in dehme es kein Graben weillen die Vöstung mitte in Morast ligt, rings umb her

ágyúk javítását nem végezték el, addig elszállításukra sem volt lehetőség, sőt amíg azok a várban voltak, addig a rombolás sem indulhatott meg. A kimutatás szerint 1554 forintba kerülő javítási munkák⁶¹ 1702 májusára fejeződhetnek be, amikor Paul Wibmer kanizsai harmincados azt jelentette a Budai Kamarai Adminisztrációnak, hogy ha így folytatják a meglehetősen lassan haladó várrombolást, akkor 10 év is kevés lenne a befejezéshez.⁶² A kanizsai várhoz a Magyar Királyi Udvari Kancellária révén az Udvari Haditanács több vármegye ingyenmunkáját is kirendelte, így szinte a teljes Dunántúl „mozgósítására” sor került: Zala, Somogy, Veszprém, Tolna, Fejér, Győr, Baranya, Vas vármegye munkásai több-kevesebb időt töltöttek a kanizsai bontási munkálatoknál. A kanizsai vár rombolása 1702 november végéig biztosan folytatódott, hiszen az Udvari Haditanács ekkor felszólította a bontásnál résztvevőket, hogy a tél idejére függesszék fel a munkát.⁶³ Ekkor már viszonylag jól állhattak, mert a falakat már lebontották, és a föld egyengetését is megkezdték, így a sziget, amelyen az erődítmény feküdt jócskán megnagyobbodott.⁶⁴ A helyőrség és a tüzérség egy részét a horvátországi Kosztanjicába vezényelték át, míg Kanizsán két szabad század is maradt. Jelenlétük miatt Kanizsa város tanácsa panaszt nyújtott be az Udvari Haditanácshoz, hogy orvosolják sérelmeiket.⁶⁵

A hideg miatt beszüntetett munkát 1703 tavaszán folytatták és még novemberben sem fejezték be teljesen, hiszen a Magyar Királyi Udvari Kancellária több felszólító levelet is küldött a dunántúli vármegyéknek, hogy továbbra is állítsanak ki munkásokat és fuvarokat a kanizsai erődítmény lebontásánál megmozgatott föld elhordásának befejezéséhez.⁶⁶ A munka összehangolása és gördülékenysége meglehetősen akadozott, erre utal, hogy Nádasdy Tamás egy tervezetet nyújtott be a Kancellárián keresztül az Udvari Haditanácshoz, hogy hogyan lehetne a leghatékonyabban és a leggyorsabban a rombolási munkát befejezni.⁶⁷

A kanizsai várban lévő tüzérségi eszközöket az eredeti rendelkezés szerint Budára kellett volna szállítani. Ez a terv nehezen volt megvalósítható a szárazföldön való szállítás nehézségei miatt, ezért Batthyány Ádám javasolta, hogy azokat vízi úton, a Murán és

umb die Vöstung nicht als ein ausgepuzter Plan der Morast, wan die bede Saite hinaingeschrissen werden, die Insel nicht der durch verkömert sondern grösser und schädlicher würde.“

61 ÖStA FHKA HKA HFU RN 420. 1702. Apr. fol. 86–87.

62 MOL E 281 1702. Mai Nro. 29. „...das Demolition Werckh, alhier sehr schlecht von stathen gehet, undt bey so beschehender Continuirung in 10 Jahren khein endt erfolgen wierdt, in deme die Comitaten wegen der hiezue abzuvil erforderlichen Robathen sich sehr beschwären.“

63 Hadtörténelmi Levéltár, Török kori gyűjtemény, biztonsági másolatok 1702/1–9., B/66 873–875. mikrofiche 1702/8. Bécs, 1702. december 17. „Die demolitions Arbeith anlangend, mues solche nunmehr bis auf das Fruchjahr völlig eingestellet bleiben...“

64 ÖStA FHKA HKA HFU RN 423. 1702. Sept. fol. 528–530. „Allein ob gemeltes Demolitions werckh, auch dem vorgeseigten Proiect noch vollzogen wirdt, zweifle ich sehr, ob zwar die Wähl nidergerissen, und die Erden gleich gemacht, so wird nur die Insul hierdurch vergrössert, und vester gemacht.“

65 ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 415. 1702. Dez. Nro. 210. fol. 822r. „Richter und Rath zu Canischa beclagen sich hoch über die alda stehende Guarnison, da sie die Burgerschafft völlig ruiniren, und bitten umb baltige Ander und Remedirung“

66 Pl. MOL A 14 1703. Nro. 19., Nro. 31., Nro. 39., Nro. 44. és ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 418. 1703. März Nro. 293. fol. 259r; uo. 1703. Mai Nro. 262. fol. 420r; uo. Bd. 419. 1703. Nov. Nro. 52. fol. 1079r.: „von Ehrenberg damit die Comitatus besser zur Robath bey der Demolition Canischa angehalten werden möge, auch wegen der Schubbarren und Schanzzeitig noch gethaner Arbeit disponirt werde.“

67 ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 418. 1703. April Nro. 123. fol. 322r. „Hungarische Hoffcanzley legt ein Schreiben von den Herrn graffen Thomas Nadasd, worinnen er einen Vorschlag thuet, wie Canischa durch die Comitatus ambesten und geschwindigsten könte rasirt werden.“

a Dráván keresztül kellene a rendeltetési helyére vinni.⁶⁸ Időközben az Udvari Haditanács úgy döntött, hogy az ágyúk és a hadszertári eszközök egy részét a helyőrséggel együtt Kosztanjicába, míg a fennmaradó tüzérséget a közelebb fekvő Eszékre helyezi át.

A hatodik csoportban szereplő Kaposvár és Dombóvár (a Szlavón Kamarai Adminisztráció területén feküdtek) lerombolását már 1699-ben tervbe vette az Udvari Haditanács, azonban a megvalósulás csak 1702. március 15. és április 14. között következett be. A rombolás vezetésével Johann Joseph de Huyn szigetvári kapitányt bízták meg, míg a kirendelt hadmérnök Kaspar Dörck volt.⁶⁹ Johann Ernst Heher, a Budai Kamarai Adminisztráció kaposvári provizora beszámolt arról, hogy a kaposvári erősség külső védműveit kizárólag földből emelték, így itt nem is kellett aknászokat alkalmazni. Dombóváron viszont az aknászoknak egy 40 öl magas tornyot kellett a levegőbe repíteni.⁷⁰ Forrásaink között fennmaradt az a tervzet, amelyet valószínűleg 1702 márciusában állítottak össze Szigetváron és tartalmazta a várak lerombolásához szükséges eszközöket. A kimutatás szerint 6 mázsa löporra, 12 font salétromra, 4 font kénre, 100 csákányra, 50 aknászcsákányra, 100 hegyes csákányra, 200 lapátra, 300 kapára, 4 darab vasfűróra kötöréshez, 4 karóra, 4 vaskalapácsra, 50 fejszére, 300 talicskára, valamint további 300 csákányra és kapára volt szükség. Mindezeket az eszközöket Eszékéről vagy Szigetvárról kellett a helyszínre szállítani, a fuvarhoz 31 szekérre volt szükség. A rombolás után a romok eltakarítását, az árkok feltöltését, a mérnök és a tüzérparancsnok irányításával 400 jobbágnak kellett elvégeznie.⁷¹

Dombóvár lerombolását végül nem Tolna vármegye munkásai, hanem az Eszterházy-uradalom által kirendelt jobbágyok végezték el, így közvetlen hasznot húzhatott belőle a tulajdonos, hiszen a köveket saját céljaira használhatta fel.⁷² Kaposvár esetében valószínű, hogy a középkori, belső várkastélyt meghagyták, csak a tömésfallal és palánkkal kerített külső védelmi rendszert pusztították el.

Az 1702. évi tervzet korántsem valósult meg teljes egészében, azaz a név szerint számba vett 17 várból (nem számítva most a Balaton melletti, egykor Kanizsa ellen vetett várakat, amelyek név szerinti meghatározása is problémás egyelőre) négyet romboltak le teljesen (Kanizsa, Zalavár, Kaposvár, Dombóvár); kettőnek külső várát tüntették el (Eger, Sárospatak); hat vár esetében tudjuk, hogy folytak ott valamiféle munkálatok, de források hiányában egyelőre pontosan nem állapíthatóak meg, hogy milyen mértékűek (Tata, Pápa, Veszprém, Léva, Székesfehérvár, Palota); míg öt vár esetében nem indultak meg ténylegesen a rombolási munkák (Nyitra, Szendrő, Szepes, Simontornya, Körmend). Tény tehát, hogy a tervezett rombolásoknak mindössze 25%-a valósult meg teljes egészében, 45%-a különböző mértékben és 30%-a viszont egyáltalán nem. Ebben persze – mint arra már röviden utaltunk – az országos katonai és politikai érdekek mellett, az aktuális

68 MOL A 32 Nro. 399., Rohonc, 1702. május 12., a tervzet magyar nyelvű része kiadva: HOLOVICs FLÓRIÁN: Mi minden kellett Kanizsa várának lerombolásához? *Műemlékvédelem*, 13. (1969) 3. 160–161.

69 ÖStA FHKA HKA HFU RN 420. 1702. März fol. 689.

70 MOL E 281 1702. Juni Nro. 4. „...undt eine grossen von 40 clafter hohen Thurn haben unter Miniren und in lufften werffen müessen...”.

71 ÖStA FHKA HKA HFU RN 420. 1702. März fol. 678.

72 VÁRADY ZOLTÁN: Tolna vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái 1696–1703. Szekszárd, 1992. 52. „Közétették a nádor levelét, hogy a vármegye egyezzen meg a dombóvári bontásokban történt kiadásokról az ő dombóvári tisztjével, s egyúttal elégtételt is kér. Úgy határoztak, hogy a következő repartíció idején a 25 forintnyi kiadást levonják a dombóvári adóösszegeből.” és HOLUB JÓZSEF: Az újjáépítés megindulása Tolna megyében a török kiűzése után 1686–1703-ig. In: Tanulmányok Tolna megye történetéből V. Szerk.: K. BALOG JÁNOS. Szekszárd, 1974. 95.

tulajdonosok magánérdekei is alapvető szerepet játszottak. Az Udvari Haditanács iktatókönyveinek bejegyzései szerint egyes várak tulajdonosai szeretnék volna elkerülni, hogy rezidenciájuk lerombolására sor kerüljön. Ahogy az áttekintésben láttuk, 1702 folyamán sikerrel jelentette be „vétóját” Körmendre Batthyány II. Ádám horvát-szlavón bán, Palotára Zichy István, Veszprémre Széchenyi Pál kalocsai érsek, Pápára Eszterházy Antal, Szepesvárra Csáky Zsigmond és Imre, Nyitrára Mattyasovszky László püspök, magyar kancellár. A sikeres tiltakozások és kérelmek végül alapvetően járultak hozzá ahhoz, hogy bizonyos várak belső vára-várkastélya viszonylagos épségben vésztele át a századokat. Az igazsághoz pedig hozzátartozik az, a történeti köztudat számára eddig szinte ismeretlen tény is, hogy a rendeletben említett várak közül II. Rákóczi Ferenc és tábornokai intézkedései nyomán pusztult el végleg 1705 folyamán Szendrő, 1708–1709-ben Léva és 1707-ben részben Pápa.

A 17. század végén, a 18. század elején a várrombolásokkal megkezdődött egy, a 16. századival teljesen ellentétes folyamat. Míg az utóbbi korszakban templomok, kolostorok és egyéb „civil” épületek kövei épültek be az ország középső területén kialakuló határvédelmi rendszer várainak erősítésébe, addig 1702 után a funkciójukat veszített egykori végházak falai és kövei „kaptak új feladatokat”: hol újonnan létrehozott kaszárnyákban, városházákban, polgárházákban, uradalmi épületekben vagy akár barokk templomokban.⁷³ Mindez jól jelezte, a Magyar Királyság történetében új, békés korszak beköszönte látszott közeledni. Ennek tényleges eljövételét azonban még csaknem egy évtizedre hátráltatta az 1703-ban kirobbant Rákóczi-szabadságharc.

Áttekintésünkben az 1702. évi várrombolási rendeletben megnevezett várak bontási munkálataira térünk ki, terjedelmi korlátok miatt csak vázlatosan. Reményeink szerint a jövőben egy sokkal teljesebb, minden részletre kiterjedő tanulmány is elkészülhet, amely tisztázni lesz hivatott az 1699–1703 közötti magyarországi várrombolások történetét.

73 A várak köveinek felhasználására ld. a következő korai példát: Böki Paczoth Zsigmond, szatmári udvarbíró 1575. évi utasítása, amelyben felhatalmazza arra, hogy a romba dőlt erdői vár köveiből a szatmári várban kemencéket építtessen. XVI. századi uradalmi utasítások. Utasítások a kamarai uradalmak prefektusai, udvarbírái és ellenőrei részére. Szerk.: KENYERES ISTVÁN. Budapest, 2002. (Fons Könyvek 2.) II. köt. 591.

Levéltári források és rövidítések jegyzéke

ÖStA FHKA HKA HFU RN	Österreichisches Staatsarchiv, Finanz- und Hofkammerarchiv, Hofkammerarchiv, Hoffinanz Ungarn, Rote Nummer
ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd.	Österreichisches Staatsarchiv, Kriegsarchiv, Hofkriegsrätliche Protokolle, Expedit Band
MOL A 14	Magyar Országos Levéltár, Magyar Kancelláriai Levéltár, Magyar Királyi Kancellária regisztratúrája, Insinuata Consilii Bellici
MOL A 32	Magyar Országos Levéltár, Magyar Kancelláriai Levéltár, Magyar Királyi Kancellária regisztratúrája, Litterae privatorum
MOL A 35	Magyar Országos Levéltár, Magyar Kancelláriai Levéltár, Magyar Királyi Kancellária regisztratúrája, Conceptus Expeditionum
MOL E 41	Magyar Kincstári Levéltárak, Magyar (Pozsonyi) Kamarai Levéltár, Magyar Kamara Regisztratúrája, Litterae ad Cameram exaratae
MOL E 281	Magyar Országos Levéltár, Magyar Kincstári Levéltárak, Levéltárat nem alkotó fondok és állagok, Budai Kamarai Adminisztráció regisztratúrája, Berichte und Schreiben
MOL E 286	Magyar Országos Levéltár, Magyar Kincstári Levéltárak, Levéltárat nem alkotó fondok és állagok, Budai Kamarai Adminisztráció regisztratúrája, Buchhalterey Akten